

Момчило Спремић

Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)

Айсџиракџи: Рад је посвећен историји Смедерева у прве две и по деценије турске власти (1459–1485). Све до 1476. године Смедерево је било јака турска база за упаде у јужну Угарску. Обично их је предводио храбри санџакбег Али-бег Михалоглу, док је упорни борац с угарске стране био српски деспот Вук Гргуревих. Угри су стално правили планове о ослобађању Смедеревске тврђаве, а 1476. држали су је у блокади неколико месеци. Иако су је опседали и 1481, нису успели да је заузму. После склапања угарско-турског мира 1483. и смрти деспота Вука Гргуревиха 1485, није више било изгледа за ослобађање Смедерева.

Кључне речи: Смедерево, Србија, Турска, Угарска, Дунав, краљ Матија Корвин, султан Мехмед II Освајач.

Султан Мехмед II Освајач (1451–1481), с огромном војском састављеном од „Турака, Грка, Татара“, кренуо је 1459. године на Смедерево. Идући лагано с двором, задржао се у Софији око два месеца. У Србију је ушао крајем пролећа, а његови ратници уништили су летину све до смедеревских зидина. Српску престоницу држали су Босанци, јер се Јелена, најстарија кћерка деспота Лазара Бранковића, удала за Стефана Томашевића, наследника босанског престола. Цар није имао прилику да осваја Смедеревску тврђаву. У то време код Османлија је важило правило: ако неки град одбије да се преда, већ га силом заузму, ни султан им није могао забранити пљачку, коју је дозвољавао исламски закон.¹ Босански управљачи и становници престонице нису подлегли искушењу. На глас да долази Мехмед II, пошли су му у сусрет и предали кључеве града.

¹ Х. Иналџик, *Османско царство. Класично доба, 1300–1600*, Београд 1974, 198–199.

Тако је посео Смедерево, у среду, 20. јуна 1459. године.² Најодличније који су му пришли, богато је наградио у новцу и поседима, а оне који су се опирали, силом је уклонио. Дозволио је удовици деспота Лазара да слободно оде с кћеркама и благом. По византијском историчару Сфранцесу, дао јој је неке тврђаве у Босни, а по Критовулу, два града у Далмацији и Босни.³ У међувремену, заробљена је угарска посада, а Стефан Томашевић је побегао. Чим су цареви војници ушли у престоницу, по речима Ашик-паше Заде, збивало се следеће: „Звона у Смедереву искварише. Цркве покварише и месциде начинише. Држано је благодарeње за многа лета султану Мехмеду.“⁴ Падом Смедерева престала је да постоји српска средњовековна држава. Деценијама изнуриван, њен организам умро је без трзаја.

Пад Смедерева изазвао је запрепашћење и страх у хришћанској Европи. Узбуђење у Италији било је велико, јер су тамошњи политички кругови рачунали на неосвојивост његових зидина. Примивши тужну вест на „диети“ у Мантови, папа Пије II (1458–1464) оптужио је Босанце да су град продали Турцима за „велику количину злата“. Називајући га „капијом“ Рашке, истицао је значај његовог пристаништа, упозоравајући западни свет да се из њега лако може напасти Угарска.⁵ Јављао је да је хришћанству нанета „друга рана“, подразумевајући под првом губитак Цариграда.⁶ За њега је пад Смедерева био раван паду Цариграда. Пад српске престонице посебно је забринуо и разљутио угарског краља Матију Корвина (1458–1490). И он је оптужио Босанце да су град продали Турцима. Посебно је био киван на стрица Стефана Томашевића, Радивоја, који је изгледа био главни преговарач са султаном. За казну, одузео је Босанцима деспотска добра у Угарској.⁷

2 Љ. Стојановић, *Сѣари срѣпски родослови и леѣоѣисци*, Сремски Карловци 1927, 244.

3 G. Sphrantzes, *Memorii 1401–1477*, ed. V. Grecu, Bucuresti 1966, 108; *Critobuli Imbriotiae historiae*, ed. D. R. Reinsch, Berolini et Novi Eboraci 1983, 119.

4 Гл. Елезовић, Нешто што досад нисмо знали. Манастир Мала св. Софија у Солуну био је својина турске царице Маре, кћери деспота Ђурђа Бранковића, *Историјски часопис*, 5 (1954–1955) 96. Уп. и Гл. Елезовић, Јахја паша, *Југословенски историјски часопис*, 3 (1937) 162–163.

5 *Accersitis Turchis magno auri pondere oppidum vendidit*. Enea Silvio Piccolomini, *Papa Pio II, I commentarii*, vol I, ed. L. Totaro, Milano 1984, 446–448.

6 L. von Pastor, *Geschichte der Päpste im Zeitalter der Renaissance*, vol. II, Freiburg im Breisgau 1926, 57 п. 3.

7 L. Thallöczy – A. Aldásy, *Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum*, Budapest 1907, 253–255; L. Thallöczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, 105. Уп. М. Динић, *Велики босански злајник*, *Историјски часопис*, 3 (1951–1952) 46.

После пропасти Српске деспотовине, наредних неколико деценија граница на Дунаву и Сави била је поприште огорчених борби између Турске царевине и Угарске краљевине. Добро је надгледана, имала је утврђења за одбрану, сталне и добро познате прелазе. На дунавској граници централно место заузимала је Смедеревска тврђава. После смрти деспота Лазара Бранковића, у јануару 1458. године, Угри су у преговорима с деспотском породицом упорно тражили Смедерево, у замену за поседе у Угарској. Како у томе нису успели, покушавали су после 1459. године да га ослободе, што би омогућило дубље продоре у Турску. У тим покушајима подржавали су их Срби, који су већ насељавали пределе с обе стране Дунава. Турско освајање с југа покренуло је српске сеобе према северу. Осим тога, српски деспоти су током 15. века с планом насељавали Србе на своје велике поседе у Угарској. Од половине 15. века јужна Угарска добила је српску физиономију. Из Србије су се исељавали сви слојеви становништва, од сиротиње до припадника властеоских породица, које су имале личне бандерије од лако наоружаних коњаника. Нарочито је властела била ношена идејом о обнови Деспотовине, за шта је први услов био ослобађање Смедерева.

По освајању Смедерева 1459. године, Турци су основали Смедеревски санџак. Ту је било његово седиште све до 1521, док је град био погранично место. Те године пренето је у Београд, али је и даље задржан назив Смедеревски санџак. Први смедеревски санџакбег био је Мехмед-бег Минетовић (1459–1463). Он и његови наследници издашно су користили повољан положај моћне Тврђаве. Према југу, била је на Цариградском друму, а, према северу, на путу за Банат, Влашку и Ердељ. На правцу исток–запад, од Београда до Силистрије, није било прикладније тврђаве за одржавање и контролу саобраћаја на Дунаву. Значај пристаништа и скеле био је од изузетне важности за прелаз у Угарску.

Пошто је турским поседањем Смедерева Угарска постала још више угрожена, у позно лето 1459. године измирили су се краљ Матија Корвин и његов ујак Михаило Силађи. Краљ је у септембру те године поверио ујаку одбрану јужне границе и обећао Смедерево, ако успе да га ослободи. Дозволио му је и да понесе титулу српског деспота.⁸ Било је то непуна три месеца после пада српске престонице, што показује да се угарски водећи кругови нису мирили с њеним губитком. Али, истовремено, радили су

8 *Che in quanto el si aquistasse Semedrino, che el habia esso suo et chel sia facto Despoto dela Servia.* I. Nagy – A. Nyàry, *Magyar diplomaciài emlékek Máttyàs király korából*, 1, Budapest 1875, 65–66; A. Olesnicki, *Mihailo Silàgy i srbska despotija*, Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti, 276 (1943), 35–36.

и Турци. У мају 1460. под Смедеревом се окупио велики број њихових ратника. Бројни шатори наговештавали су да ће доћи султан или неки од његових паша. Истовремено, на Дунаву су спремали велику флоту. Као одговор на те припреме, Михаило Силађи се спустио на јужну границу, у близину Смедерева. Иако се задржао у томе крају цело лето, турске чете су, ипак, повремено прелазиле Дунав и пљачкале оближње области. Смедерево је било њихова сигурна и тврда база.

Турске упаде у Угарску предводио је талентовани, храбри и неустрашиви акинџијски командант Али-бег Михалоглу, браничевски субаша. Он је 1461. прешао Дунав, заузео и порушио Ковин и опсео Ласловар, али се повукао на појаву Михаила Силађија. До великог окршаја две војске дошло је 8. новембра 1460. код Пожежене, тридесет хиљада корака ниже Смедерева. Турци су сатрли Угре, заробили Михаила Силађија, кога је почетком 1461. погубио у Стамболу султан Мехмед II.⁹ Константин Михаиловић из Островице изричито наводи да су султану стигле вести о заробљавању Силађија „од Алибега, смедеревскога војводе“.¹⁰ После убиства Силађија, започела су још већа непријатељства између угарског краља и турског султана.

Тих година у околини Смедерева и уопште на угарско-турској граници владао је стални пљачкашки рат, јер су унутрашње борбе у Угарској ослабиле одбрамбени систем земље. Народ је бежао из пограничних крајева, који су после пада Смедерева били скоро пусти.¹¹ У току 1462. Турци су провалили у Влашку; с њима је био и Али-бег Михалоглу, који је у међувремену унапређен за видинског санџакбега. Његово деловање било је везано за Подунавље. После Влашке, упадао је у Срем, а затим у Банат. Оба његова похода 1463. године била су заустављена, али је њима везивао угарску војску док је султан освајао Босну. Истовремено, краљ Матија Корвин провалио је у Србију. Пљачкао је и палио, успевши да

9 L. Thallóczy – A. Aldásy, 248–250; I. Nagy – A. Nyáry, I, 67; М. Динић, Грађа за историју Београда у средњем веку, I, Београд 1951, 64–66. О Али-бегу Михалоглу: Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу, Зборник Матице српске за историју, 3 (1971), 9–27=Турци и Подунављу, I, Рапчево 2008, 7–29.

10 Константин Михаиловић из Островице, Јаничарове успомене или турска хроника, Споменик Српске Академије наука, 107 (1959), 44.

11 Нешто млађи Лудовик Цријевић Туберон (1459–1527), описујући догађаје с почетка 16. века, наводи да је раздаљина између Смедерева и Београда око двадесет миља, а да је сва земља између њих ненасађена и пушта – „Distant autem haec duo inter se oppida uiginti circiter millia passuum, atque utrunque in ripis Danubii conditum, alterum Turcaicos limites, alterum Hungaricos finit: nam quicquid agri in medio iacet cultoribus uacuum solitudo obtinet“. *Lvdovici Tvberonis Dalmatae abbatis Commentarii de temporibus suis*, Zagreb 2001, стр. 234.

ослободи 15 000 хришћана из турског заробљеништва. Исте, 1463. године, Али-бег Михалоглу наименован је за смедеревског санџакбега.¹²

Турска опасност подстакла је склапање угарско-млетачког савеза, по коме је било предвиђено да краљ Матија Корвин ратује на копну а Млечани на мору. Савез је склопљен у септембру 1463. у Петроварадину, а Венеција је већ од јула била у рату против султана. Угарско-млетачкој лиги придружили су се папа Пије II и бургундски војвода Филип Добри.¹³ Припреме за рат нарочито су добиле на замаху после турског заузимања Босне. Папа је објавио да ће лично предводити крсташки поход који је најављен за 1464. годину. Подстицани су на борбу балкански хришћани, нарочито њихова преостала властела. У те планове полагао је наду и деспот Стефан Бранковић Слепи, који је 8. априла 1459. године протеран из Смедерева. Живео је у Албанији код рођака Ђурђа Кастриота Скендербега. Помагао је његову борбу против Турака и правио планове о ослобађању Србије и Смедерева. Његов и Скендербегов посланик стигли су у Италију папи Пију II, који их је примио у четвртак после Васкрса 1464. године у своме двору *Petriolo*. Тражили су помоћ: Скендербег да нападне Турке и отера их од својих граница, а Стефан да се врати кући, у своје Смедерево.¹⁴

За Смедерево је, међутим, било важније шта се догађало у суседној Угарској него у далекој Италији. Припремајући крсташки рат, краљ Матија Корвин привлачио је српску властелу да ступи у његову службу. У току 1464. у Угарску је прешао Вук Гргуревић, ванбрачни син Гргура Бранковића, коме је краљ дао бројне поседе и титулу српског деспота. У краљеву службу ступили су Стефан и Дмитар Јакшић, који су се настанили у Банату, добивши такође велики број села. У Угарску је прешао и Милош Белмужевић, храбар човек, који је дуго био у служби Бранковића. Сви су имали своје војне одреде, а краљ их је користио против разних непријатеља, а пре свега, против Турака. Нарочито је српска властела радила на обнови српске државе, верујући да није коначно пропала.¹⁵

12 О. Зиројевић, *Смедеревски санџакбег Али-бег Михалоглу*, 12.

13 S. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike* (даље: *Listine*), x, Zagreb 1891, 259, 272–274.

14 Pii II *Commentarii rerum memorabilium quae temporibus suis contigerunt*, II, ed. A. Van Heck, Città del Vaticano 1984, 807; O.J. Schmitt, *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*, Regensburg 2009, 251.

15 М. Спремић, *Српски десиоџи у Срему, Срем кроз векове*. Слојеви култура Фрушке горе и Срема, Зборник радова, Београд–Беочин 2007, 48.

Ратовање Вука Гргуревића имало је прворазредан значај за покушаје ослобађања Смедерева.

Како угарско-турско ратовање није донело пресудан успех ниједној страни, султан је 1465. нудио краљу склапање мира. Посредници су били угарски команданти на граници, затим неки Срби, међу којима се изричито наводи деспот Вук Гргуревић.¹⁶ Мада је турско посланство с даровима долазило у Будим, до споразума није дошло. Истовремено, Млечани су настојали да склопе мир с Портом, али их је краљ Матија упозоравао да би њихово иступање из антитурског савеза нанело велику штету Угарској. И у току 1466. било је покушаја да дође до угарско-млетачко-турског мира, али су се и даље све стране припремале за рат. На дунавској линији Угри су очекивали упад Турака, а Турци напад Угара. Поред своје посаде у Смедеревској тврђави, Османлије су на Дунаву држали флоту. У току 1467. године пописан је вилајет Браничево „са знањем Алибега Михалоглу“, који се од 1464. налазио на положају видинског санџакбега.¹⁷ Становници неких насеља имали су обавезу бродарске службе на Дунаву или чувања страже на реци, јер је претила опасност од упада из Угарске. У току 1467. браничевски субашилук припојен је смедеревском санџакату, а Али-бег Михалоглу наименован је по други пут за смедеревског санџакбега. На тој дужности остао је пет година (1467–1472).

Пошто је на обе стране било жеље за склапањем мира, у јесен 1467. године настављени су преговори. Млетачка република и даље је желела да се прикључи угарско-турском споразуму. Било је извесног напретка и чак је утаначен текст уговора, па је овластила свога посланика у Угарској да га потпише.¹⁸ Пре него што је кренуо у рат против чешког краља, Матија Корвин примио је почетком 1468. године султановог посланика у Великом Варадину. Особе из краљеве околине говориле су да је Мехмед II понудио краљу Смедерево у замену за Јајце. С обзиром на вредност Смедерева, вест је била изненађење за савременике, па је примана с неповерењем.¹⁹ Она, ипак, сведочи да Смедерево није било

16 V. Fraknői, *Mátyás király levelei*, 1, Budapest 1893, 78. Уп. и стр. 83.

17 M. Stojaković, *Bраничевски defret*. Poimenični popis pokrajina Bраничево iz 1467. godine, Beograd 1987, 1–305. Детаљно о Браничеву у 15. веку, с одговарајућом литературом: Е. Миљковић – А. Крстић, Браничево у 15. веку. Историјско-географска студија, Пожаревац 2007; Исти, На раскршћу две епохе: континуитет и промене друштвене структуре у Браничеву у 15. веку, Историјски часопис, 56 (2008), 279–304.

18 Listine, x, 397–398, 402–403.

19 *Che per cambio li offeriva dare il Smedreo passo fortissimo sopra lo Danubio, ma non he verisimile, perche lo Smedreo he terra fortissima et ha borgi, che fano piu de tremilia fuchi, poy he uno stecho ne l'ochio a Belgrado*. I. Nagy – A. Nyàry, 11, 79–80.

отписано, рачунало се да његов пад није коначан. Ни краљ Матија није се мирио са његовим губитком.

„Амбасадор капетана Смедерева“ наставио је преговоре с угарском страном, пре свега, о закључењу примирја између турског Смедерева и угарског Београда. Али, од целог посла није било ништа, због одсуства краља Матије Корвина.²⁰ Под „капетаном Смедерева“ треба подразумевати Али-бега Михалоглуа. Како није постигнут мир у граничном подручју, ратне операције пренете су на обале Саве. Султан Мехмед II подигао је 1470–1471. утврђени град код Заслона, потоњег Шапца.²¹ Према једном писму од 15. септембра 1471, турске субаше, *Mognato et Lasbech*, стигли су са двадесет хиљада коњаника најпре у Смедерево у Србији (*Smedreo in Servia*), па су затим отишли да граде тврђаву. Напали су их Угри, али нису спречили градњу.²² Деспот Вук Гргуревић говорио је да је Шабац „десно око“ султана, који одатле држи ногу на грлу хришћанима. Из њега је могао провалити у Славонију, Крањску, Корушку, Штајерску, и друге, како се тада говорило, „горње крајеве“. Чак му је, са гледишта погодности за напад на хришћанске земље, Шабац био важнији од Смедерева, из кога се могло проваљивати само у „доње крајеве“.²³ У сваком случају, јаке турске базе у Смедереву, на Авали и у Шапцу биле су полазне тачке за даље пљачкашке и освајачке походе. Поготово што су их заједнички предузимали заповедници тих тврђава. Они су већ 1472, на челу са Али-бегом Михалоглуом и Иса-бегом, прешли Саву и упали у Срем. Пошто су га опљачкали и попалили, гонили су пред собом хришћанско робље као што се гони стока.²⁴

Смедеревски санџакбег од 1475. године био је по трећи пут Али-бег Михалоглу. У наредним годинама био је на великим искушењима због намере Угара да освоје некадашњу српску престоницу. Како је краљ Матија Корвин до 1475. ратовао на северу, Угри су на Дунаву и Сави били у де-

20 *Et quello Ambasciatore del Capitano del Smedreo, chera venuto per far tregua solum con quelli de Belgrado, licet qua fuse dicto, chera venuto per far la tregua generale etc. he tornato adreto senza alcuno effecto... Ambasciator del capitano del Smedreo, che era venuto per far la tregua da Belgrado et lo Smedreo, he ritornato senza far niente per la absentia del Re de Ungaria.* I. Nagy – A. Nyàry, 11, 93, 95.

21 Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum decades, Lipsiae 1771, 576–577.

22 L. Thallòczy – A. Aldàsy, 262. Уп. С. Ђирковић, *Средњи век, Шабац у прошлости*, I, Шабац 1970, 109, нап. 13.

23 L. Thallòczy – A. Aldàsy, 389.

24 *La gente d'Alibech et di Isabech, che passarano la Sava et andarono in Seremio, fecono gran preda, menorno la gente cristiana avanti loro, come si menano le bestie.* В. Макушев, *Историјски сџоменици Јужних Словена и околних народа*, 11, Београд 1882, 38–39.

фанзиви. Али, пошто је средио односе с немачким царем и краљевима Чешке и Пољске, у току 1475. вршио је припреме за велики поход против Турака. При томе је нарочито рачунао на истакнуту српску властелу. Деспот Вук Гргуревић спалио је још почетком 1471. турску Сребреницу и опустошио околне крајеве.²⁵ Изгледа да су тада и браћа Стефан и Дмитар Јакшић боравили у близини јужне границе.

У току 1475. године краљ Матија Корвин изградио је флоту на Дунаву. Планирао је да најпре опседне и освоји Смедерево, а да онда продре у Влашку, коју је опустошио баш Али-бег Михалоглу.²⁶ Како је истовремено преговарао с турским посланицима, тврдио је да је султан спреман да му уступи „велики део Србије“. Ипак, преговори су били безуспешни, а крајем 1475. Дунав се заледио, па флота није могла према Смедереву. План је промењен; бродовље је ушло у Саву и краљ је опсео Шабац. С њиме су били деспот Вук Гргуревић и влашки војвода Влад Дракул. Али-бег Михалоглу покушао је да помогне опседнутом Шапцу. С коњаницима и пешацима стигао је 2. фебруара 1476. близу Шапца. Краљ Матија пошао му је у сусрет; две војске стајале су једна према другој. С угарске стране испаљено је неколико топовских хитаца, од којих је страдао изванредан број Турака. Онда се Али-бег повукао, а краљ је, после 33 дана опсаде, 15. фебруара 1476. заузео Шабац.²⁷ Међутим, проносили су се гласови да ће Али-бег Михалоглу сачекати појачање и поново напасти. До тога није дошло и у марту 1476. већ се знало да страхује да ће га султан убити.²⁸

Вест о освајању Шапца брзо је одјекнула у хришћанском свету и пробудила наду у успешну борбу против Турака. Деспот Вук Гргуревић поново је спалио Сребреницу, а затим је пренео борбе према Смедереву, јер је краљ Матија Корвин изјављивао да жели да га опседне и освоји.²⁹ Некако у то време, Али-бег, за кога се каже да управља Смедеревом и скоро целом Србијом, провалио је, са 5000 до 6000 коњаника, у област Темишвара. Краљ је послао против њега војску пограничних команданата, под вођством деспота Вука Гргуревића, Дмитра Јакшића и Петра Доција. Она је у августу 1476. поразила Турке, међу којима је било око

25 М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, 1, Београд 1955, 88 нап. 17 = Из српске историје средњег века, Београд 2003, 540, нап. 17.

26 I. Nagy – A. Nyáry, 11, 299–302.

27 Али-бег Михалоглу је још у јесен 1475. слао помоћ Шапцу: *et ultra le genti se ritrovavano ad Smedro con Alibeg, ne ha mandato etiam in grande numero, et precipue ad uno suo luogo, chiamato Zaslou non molto distante da Smedro*. I. Nagy – A. Nyáry, 11, 291. Опис борби за Шабац: V. Fraknò, 1, 333–334.

28 L. Thallòczy – A. Aldàsy, 389; I. Nagy – A. Nyáry, 11, 345. Уп. A. Bonfini, 592–593.

29 *cordi nobis erat eodem cursu castrum Smedru... obsidione cingere*. V. Fraknò, 1, 354–355

2000 мртвих, док су се многи, у бекству, подавили у Дунаву. Око 300 заробљеника одведено је са заставама у Будим, где је 8. септембра, на дан рођења Богородице, у двору приређена свечаност. Испред истакнутих заробљеника ношене су заставе, којима су, по турском обичају, претходили бубњеви, добоши и други музички инструменти. Краљ је примио заставе пред папским легатом, млетачким и напуљским послаником. Српски заповедници су свечано предали заставе краљу, а он се са сваким појединачно руковао.³⁰

Угарско освајање Шапца, спаљивање Сребренице и пораз Али-бега у Банату били су предуслови за предузимање блокаде Смедерева. Још 27. јануара 1476. послат је из Будима у Милано извештај у коме се каже да је угарски краљ подигао веома јако утврђење код Смедерева, које ће бити корисно за одбрану Београда и за освајање Смедерева. Биле су још увек непроверене вести да су га Турци заузели.³¹ Деспот Вук Гргуревић приступио је у јесен 1476. године блокади Смедерева, с циљем да потпуно прекине везе с околином. Подигнута су три дрвена утврђења, од којих је једно било на Дунаву и звало се Витешка трпеза. Изграђен је и мост код ушћа Мораве у Дунав. Само Смедерево имало је подграђе (*suburbium*), које су Турци, на глас о угарској опсади, спалили, бојећи се пожара. Наведени податак сугерише да је подграђе било у непосредној близини градских зидина, јер би се у противном тешко могло очекивати да буде узрок пожара. Оно је вероватно постојало и у српском периоду, пре пада под турску власт. Тврђаву је бранио лично Али-бег Михалоглу, који је обавестио султана о угарској опсади. Цар је тражио чврсту одбрану, обећавајући помоћ. Турци су предузели ригорозне мере одбране: иселили су жене и децу, оставивши у Тврђави само браниоце, којима је султан послао 300 јаничара. Осим тога, у целом граду су премазали блатом дрвене плоче којима су биле покривене куће, да би се смањила опасност од пожара. Иако је блокада трајала неколико месеци, хришћани, ипак, нису успели да заузму Смедерево. У децембру 1476. браниоцима је стигла у помоћ велика турска војска после похода у Молдавију и Влашку.

30 *Alibeg è un gran bossà del Turco et hà lo guberno de Smedro et quasi de tucta la Servia.* L. Thallòczy – A. Aldàsy, 269–270; I. Nagy – A. Nyàry, 11, 325–326; A. Bonfini, 594–596. Уп. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату. Банат кроз векове*. Слојеви култура Баната. Зборник радова, Београд 2010, 37.

31 *Questa estate el re de Ungaria fece fare uno bastione fortissimo vicino ad Smedro, castello del Turco, situato nella Servia de rincontro a Belgrado, il quale bastione ultra ch'el fusse la salute del dicto Belgrado era etiam apto ad fare pigliare Smedro.* L. Thallòczy – A. Aldàsy, 264.

По изричитим сведочанствима српских летописа, цар је „развалио“ три „кастела“ и „разорио“ „Витешку трпезу на Дунаву“. Деспот Вук Гргуревић и саборци морали су се повући.³²

Турци су 1476. године пописали Смедеревски санџак и то је њихов најстарији сачувани попис тога подручја.³³ Тада је Смедеревски град имао јаку посаду, али њен попис из 1476. није сачуван. Ипак, на основу посредних података, зна се да је у Тврђави било 600 азапа, а маргинално се помињу и мартоласи.³⁴ Било је сигурно припадника и других војних редова. Иначе, околина је била слабо насељена, а за нека пуста села пописивач је изричито навео да су „неверници побегли на другу обалу (или страну)“, тј. преко Дунава у Угарску. Али, у Смедеревски санџак досељавало се влашко становништво из Сјенице, Требиња, Никшића. У попису из 1476. убележено је 611 насељених села, а просечна величина насеља износила је 18 кућа. Процењује се да је тада у целом санџаку живело између 180 000 и 220 000 становника, од тога 80 000 до 100 000 са влашким статусом.³⁵ У сваком случају, блокада Смедерева 1476. године била је најозбиљнији хришћански покушај освајања града. О томе сведочи чињеница да је, по цичи зими, морала да дође у помоћ велика војска коју је предводио Мехмед II Освајач.

32 L. Thallóczy – A. Aldásy, 281–284; V. Fraknói, 1, 356–360; A. Bonfini, 593, 598; Љ.

Стојановић, *Сџари српски родослови и леђописи*, 251. Уп. С. Ђирковић, *Смедерево – њесеница Српске деспотовине, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, Београд 1970, 67; И. Руварац, *Прилози к објашњењу извора српске историје*, Гласник Српског ученог друштва, 47 (1879), 213–215; Ј. Радонић, *Donado da Lezze и његова Historia turchesca*, Годишњица Николе Чупића, 32 (1913), 330–331; К. Јиречек, *Историја Срба*, 1, Београд 1952, 411; Фр. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 301–302; М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 51; О. Зиројевић, *Смедеревски санџакдеи Али-беи Михалољу*, 17–19 = *Турци у Подунављу*, 16–17; О. Зиројевић, *Смедерево од њага њод џурску власи до краја 16. века, Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867*, Београд 1970, 193, 197.

33 Детаљно о Смедеревском санџаку: Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља – насеља – становништво*, Београд 2004, 1–355. Уп. и Е. Миљковић, *Опширни дефтер Смедеревског санџака из 1476. године*, *Историјски часопис*, 38 (1991), 31–41; Иста, *Кнежинска самоуправа у Смедеревском санџаку у другој половини 15. и првој половини 16. века*, *Зборник Матице српске за историју*, 57 (1998), 87–97; А. Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, *Смедеревски зборник*, 2 (2009), 45–70.

34 Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 146–147; О. Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији (1459–1683)*, Београд 1974, 142.

35 Е. Миљковић-Бојанић – А. Крстић, *Браничево у 15. веку*, 47–50, 53, 93; А. Крстић, *Смедеревски крај*, 48. Уп. и Б. Ђурђев, *О насељавалу Влаха – сџочара у сјеверну Србију у другој половини 15. вијека*, *Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине*, 35 (1984), 9–34.

Непосредно после 1476. године није било неког већег похода против Турака, јер се краљ Матија Корвин 1477. уплео у рат против немачког цара Фридриха III Хабзбуршког. Зато су те и следеће године с Турцима вођени преговори о склапању мира. Ишли су преко Смедерева и Београда. Угарски краљ је тражио да султанов заповедник у Смедереву и угарски намесник у Београду буду задужени за размену посланика, који би слободно, без гарантних писама, прелазили из једне у другу државу.³⁶ Али, преговори нису дали резултата, између осталог и зато што је султан тражио да се поруше угарска утврђења, изгледа баш код Смедерева, што је краљ одбијао. За то време, Матију Корвина помагао је у Аустрији деспот Вук Гргуревић, удаљивши се од Смедерева и од турске границе. Истовремено, и његов супарник Али-бег Михалоглу помагао је султана на другим странама. У току 1478. године вођене су жестоке борбе за Скадар, који су држали Млечани од 1396. године. Његовом предајом Мехмеду II 1479. завршен је турско-млетачки рат, који је трајао пуних 16 година (1463–1479). Млетачка република тада је изашла из рата против Османлија, па је краљ Матија Корвин остао сам под њиховим притиском на дунавској граници. У току 1479. године Али-бег и други турски команданти робили су по Ердељу. Сукобили су се 13. октобра на Хлебном пољу с ердељским војводом Стефаном Баторијем. У критичном тренутку по хришћане, стигли су у помоћ Павле Кинижи, врховни војни заповедник у јужној Угарској, и Дмитар Јакшић, са својим коњаницима. Нанели су Турцима страховит пораз, тако да је бојно поље остало прекривено турским лешевима, међу којима је било и паша.³⁷ Те године је Али-бег Михалоглу постављен за никопољског санџакбега. Мало се удаљио од Смедерева, али је остала његова прворазредна улога у Подунављу.

Због озбиљних претњи Смедереву, а нарочито поучени искуством из 1476. године, Турци су крајем осме деценије 15. века сазидали на угловима Тврђаве три полигоналне топовске куле, а двојни бедем Малог града проширили су на Велики. Неке капије су зазидали, а неке су отворили, постављајући успут нешто калдрме. Пошто су порушили цркву Благовештења деспота Ђурђа, нешто материјала од ње узидали су у објекте

³⁶ *Ut homines nostri ab altero ad alterum libere possint ambulare, absque aliquo salvo conductu, ut cum nos mitteremus ad istum imperatorem nomine nostro, vaivoda qui esset in Smedrobo, ad imperatoriam maiestatem faceret conduci tute et secure; similiter cum dominus imperator ad nos miserit, noster vajvoda in Belgrado salve et secure ad nos conduci facere teneretur.* V. Fraknòì, 1, 382–383.

³⁷ Ђурађ Сремац, *Посланица о њројасїи Угарској краљевсїва*, Београд 1987, 16; V. Fraknòì, 1, 449–451, 453–455; A. Olesnicki, 75–76.

које су дизали. У амам је уграђен фрагмент розете, део плетенице и чак камени блок с остатком фреске на којој се види доњи део одежде неког свеца или ратника. У дунавској ескарпи налази се део са стилизованим листом и више полуколонета какви се срећу на фасадама храмова Моравске школе. За грађење турске куле на ушћу Језаве искоришћено је више квадера лепо отесаног камена, полуколонета, сводара и лукова и лучних профила који вероватно потичу од врата или прозора срушене цркве. Од ње су нађени и део полустуба, као и стопа самога стуба. Материјал је сигурно коришћен и за изградњу џамије, која је врло брзо подигнута.³⁸ Наравно, не може се утврдити када је тачно уграђен сваки камен. Али, може се тврдити да је Смедерево полако добијало оријентални изглед.

Како су се налазили на Цариградском друму, Смедерево и његова околина ускоро су били на путу нових војски. Најпре су, у јесен 1480. године, ратници које су предводили деспот Вук Гргуревић и угарски команданти продрли у Босну, заузели, опљачкали и спалили Врхбосну. У новембру исте године Павле Кинижи прешао је Дунав 35 000 корака *infra Smederew* и продро дубоко на југ, опустошивши цео крај све до Крушевца. У повратку превео је око 60 000 душа са породицама, колима, житом, покретном имовином и населио их у Угарску.³⁹ Краљ Матија Корвин најављивао је нове походе, тражио финансијску помоћ и обећавао да ће спречити турске провале према Западу. У таквој ситуацији, стигла је вест да је 3. маја 1481. године умро султан Мехмед II Освајач.

Нови султан Бајазит II (1481–1512) имао је тешкоћа на почетку владе, због борби против брата и напада суседних владара. Зато су турски упади изгубили обележје државне политике. За то време, краљ Матија Корвин најављивао је нову офанзиву. Желео је да најпре заузме Смедерево. Прикупљао је војску, бродове и артиљерију, без које не би могао освојити моћну Тврђаву. Деспот Вук Гргуревић, са београдским баном, спустио се лађама низ Дунав до Храма (данас Паланка), где се почетком новембра 1481. окупило око 32 000 ратника, под командом Павла Кинижија. Деспот је имао задатак да штити бродовима превоз војске. Турска флота је била код Смедерева, са задатком да спречи превоз. Дошло је до битке на реци, у којој су хришћани било надмоћнији, сузбили су непријатеља, заробили 24 турска брода, остале потопили, а посаде углавном побили. Тиме

³⁸ М. Спремић, *Десјош Бурађ Бранковић и његово доба*, Београд 1994, 129, 133.

Литература о Смедеревском граду: стр. 134, нап. 21.

³⁹ *Deductis per Danubium navibus in distantia triginta quinque milium passuum infra Smederew transfretavit totamque Rassciam ultra Smederew usque ad Chrsowacz depopulatus est.* V. Fraknòì, 11, 79. Уп. и стр. 65–69, 76–80, 90–95.

је обезбеђен прелаз копненој војсци. Два пута је потучен смедеревски санџакбег Скендер, који је једва утекао у Смедерево.⁴⁰

Из Будима је 15. новембра 1481. године послат извештај напуљском краљу Ферантеу Арагонском, чија је кћерка Беатриче била удата за краља Матију Корвина. Из документа се види да је хришћанска војска опсела Смедерево, место јако значајно, „веома утврђено и неосвојиво“.⁴¹ Краљ је дао саградити три бастиона, два на реци Језави, да би спречио достављање хране Смедереву. Бастиони су снабдевени артиљеријом и осталим потребама, а војска је спалила околна насеља. Турци су у Тврђави предузели веома строге мере за одбрану. Најутврђенији део града бранили су јаничари, а остали део азапи, на челу с „војводом“ Смедерева. Угарски кругови су сматрали да ће, ако заузму Смедерево, продрети дубоко у Турску и стићи све до Цариграда.⁴²

Пошто је уништена турска флота, смедеревско пристаниште није више било главно средиште османлијских ратних лађа на Дунаву. Онда је, крајем 1481. године, Тврђава опседнута и са воде и са копна. Али, добро организована турска одбрана и јаке зидине, показали су да је заиста „неосвојива“. Како хришћанској војсци ван утврђеног Смедерева нико више није пружао отпор, она је, предвођена Павлом Кинижијем, деспотом Вуком Гргуревићем, Дмитриром и Јованом Јакшићем, капетаном Београда и другим угледним угарским командантима, продужила на југ. Најпре је поразила и убила заповедника Голупца, а затим заузела Браничево и стигла до Крушевца. „Огњем и мачем“ опустошила је све крајеве кроз које је прошла, а са собом је, уз богат плен, повела 1000 Турака и преко 50 000 Срба, које је краљ населио у Банату. Даље напредовање нису зауставили Турци већ неповољне временске прилике позне јесени. Коначно, почетком децембра 1481, војска је, са српским избеглицама, стигла у Темишвар.⁴³

За смедеревског санџакбега у драматичној 1481. години, по четврти пут, постављен је Али-бег Михалоглу. На тој дужности остао је до 1486. Зна се да су Турци из Смедерева септембра 1482. провалили у Банат. Стигли су до Темишвара, али су их, у повратку, потукли код Бечеја деспот Вук

40 Исто, II, 195–198

41 *De lo assedio de Smetro (Smederevo) loco importante a tucto questo regno, fortissimo e inexplugnabile*. В. Макушев, II, 50.

42 В. Макушев, II, 50–52; Ј. Тадић, *Нове весџи о љагу Херџејовине љод шурску власџи*, Зборник Филозофског факултета у Београду, VI–2 (1962), 133–134.

43 В. Макушев, II, 50–52; Ј. Тадић, *Нове весџи о љагу Херџејовине љод шурску власџи*, Зборник Филозофског факултета у Београду, VI–2 (1962), 133–134.

Гргуревић, Павле Кинижи и други угарски заповедници. На свечаној гозби, коју је новембра те године приредио султан Бајазит II, био је, заједно с братом, и Али-бег Михалоглу. У међувремену, обе стране утврђивале су дунавску границу. На угарској страни подигнута су утврђења код Храма, Ковина и Пожежене, док су Турци утврђивали острво код Смедерева, да би спречили кретање угарске флоте.

Нови султан Бајазит II био је и даље расположен да склопи мир с угарским краљем. За посредника је изабрао деспота Вука Гргуревића, рачунајући на његов утицај на будимском двору. Преговори су вођени 1482. и 1483. године и ишли су преко Смедерева и Али-бега Михалоглуа. Султан је ставио деспоту Вуку у изглед обнављање Српске деспотовине. Обећао је да „хоће дати земље и градове а ми да бисмо били међу царством ти и међу светлим краљем како су и наши први били“. Вук се још нудио да служи султану „право и верно“, како су и „наши први родитељи служили“. Краљ Матија Корвин сложио се с Вуковим посредништвом, а деспот је, у његово име, преузео јемство „својом главом, вером и душом“. После преговора, султанов склав Мурат вратио се из Угарске у Смедерево Али-бегу Михалоглуу, „господару српске земље и Подунавља“. Склав је дошао заједно с Вуковим послаником попом Јованом, који је требало да, под заштитом смедеревског санџакбега, продужи на Порту. Вук је јамчио Али-бегу да ће угарска страна поштовати уговор: „од нас ниједна варка, ниједна лаж неће бити“. Вук је послао Али-бегу поруку коју је поп Јован требало да му саопшти у четири ока. Иако су били љути противници, између њих двојице било је узајамног поверења и поштовања.⁴⁴

Преговори нису ишли ни брзо ни лако. Чак су прекидани, па је изгледало да ће бити обновљена ратна дејства. У пролеће 1483. припремана је угарска војска за напад на Смедерево. Краљ Матија Корвин боравио је у Сегедину, с намером да дође у Београд. Сакупљао је војску, опремао артиљерију, довлачио бродове. Рачунало се да ће му се супротставити велика турска војска, на челу са султаном.⁴⁵ Смедерево су бранили јаничари и азапи, али се сматрало да их нема довољно. Чак су Турци

44 Љ. Стојановић, *Сџаре српске џовеље и џисма*, 11, Београд–Ср. Карловци 1934, 487–489; Н. Радојчић, *Пејџ џисама с краја 15. века*, Јужнословенски филолог, 20 (1953–1954), 350–355, 362–363. Уп. и V. Fraknòì, 11, 267–270; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, v, Bucuresti 1915, 136–139.

45 Љ. Стојановић, *Сџаре српске џовеље и џисма*, 11, Београд–Ср. Карловци 1934, 487–489; Н. Радојчић, *Пејџ џисама с краја 15. века*, Јужнословенски филолог, 20 (1953–1954), 350–355, 362–363. Уп. и V. Fraknòì, 11, 267–270; N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades*, v, Bucuresti 1915, 136–139.

рачунали да су за успешну одбрану потребна два санџакбега: један да буде у Тврђави, а други ван ње. До напада, међутим, није дошло. Превагнула је жеља за преговорима, који су и даље ишли преко Смедерева и Али-бега Михалоглуа. Њему се обраћао и ердељски војвода Стефан Батори, поверљива личност краља Матије Корвина. Остајући главни посредник, деспот Вук Гргуревић је упорно обезбеђивао предуслове за мир. Предлагао је да ниједна страна не сме слати војску у пограничне крајеве. Тражио је да у време преговора турски ратници не иду даље од Ниша или Крушевца, а лађе да не иду даље од Смедерева. Заузврат, краљева војска неће ићи јужније од Сегедина и Темишвара, а бродовље до Футога и Сланкамена. Скретао је пажњу да склапање мира отежава намера Турака да подигну два „кастела“ на Дунаву. Османлије су још тражили да се врате њихови поданици који су прешли у Угарску, на шта је краљ одговорио да се то може учинити само ако султан врати оне који су одведени у Турску. Како су, међутим, обе стране желеле мир, он је коначно склопљен крајем 1483. године.⁴⁶ Српски летописац пропратио га је речима: „Умирише се цар и краљ“.⁴⁷

Мир из 1483. године имао је прворазредан значај за даљу судбину Смедерева. Више није дозвољавана промена граница, па није долазило у обзир угарско поседање Тврђаве. Иако су погранични команданти и даље реметили мировни уговор, њихове акције биле су ограниченог обима. Тако се зна да су Угри 1484. крстарили око смедеревског краја, али то није битно променило ситуацију. И турски цар и угарски краљ били су заузети на другим странама. Бајазит II био је у оружаном сукобу с владарем Египта, а Матија Корвин од краја 1486. године уплео се опет у рат против немачког цара Фридриха III Хабзбуршког. Зато су султан и краљ 1487. продужили мировни споразум, а то су чинили неколико пута и касније.

Склапање угарско-турског мира 1483. године и његово касније продужавање није могло бити по вољи српским ратницима и њиховим заповедницима, јер је смањивало изгледе за обнову српске државе. Изгледи за обнављање Деспотовине и ослобађање Смедерева пропуштени су једном заувек. Поготово што је 16. априла 1485. године умро деспот Вук Гргуревић. Био је две деценије, од 1465. до 1485. године, најзначајнији ратник краља Матије Корвина на јужној граници. Цео његов живот било је ратовање, а његова специјалност били су продори у Турску. У преговорима са султаном Бајазитом II био је надамак обнове Деспотовине, а

46 Љ. Стојановић, *Сџаре српске џовеље и џисма*, II, 488–489.

47 Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и леџоџиси*, 254.

два пута је најопасније угрозио турско Смедерево. Његов наследник на положају српског деспота, Ђурађ Стефана Бранковић, био је човек другог кова. Највише се занимао духовним стварима, зато није чудо што је умро као монах.

Као што је деспот Вук Гргуревић био прослављени ратник с угарске стране, исти епитет носио је и смедеревски санџакбег Али-бег Михаилоглу с турске стране.⁴⁸ Захваљујући највише њему, Смедерево је после 1459. године око деценију и по било полазна тачка за упаде у Угарску. У то време није било озбиљно угрожено с хришћанске стране. То ће бити тек од 1476, с тим што је те године издржало најдужу блокаду, а 1481. било је опседнуто и с воде и с копна. Спасла га је добро организована турска одбрана и снажне зидине деспота Ђурђа. Опкољено хришћанском војском, одржало се као изоловано и неосвојиво турско острво. Разимљиво, стално ратовање ометало је привредни развој града. О великом значају Смедерева из тога времена сведоче разне чињенице. Краљ Матија Корвин неколико пута доносио је одлуку да га освоји, рачунајући да ће затим моћи да продре дубоко у турску територију. С друге стране, смедеревски санџакбег називан је „префект“ Србије (*prefectum Servie, Alibeg nominatum*) или њен „господар“ (*contra quos waiyvoda de Zendero, nomine Zkender, qui se dominum Servie scribit*), што значи да је био најзначајнији турски функционер у некадашњој Деспотовини.⁴⁹ И само Смедерево 1476. названо је „главом целог краљевства Рашке“ (*castrum Smedrii, totius regni Rascie caput*), што сведочи да је и у првим деценијама турске власти сматрано главним местом Србије.⁵⁰

Белешка о аутору:

Момчило Спремић, академик САНУ

48 Уп. и А. Крстић, *Чишлук Али-беја Михалоїлуа у Жгрелу*, Браничевски гласник, 1 (2002), 39–55.

49 V. Fraknoi, 1, 45; 11, 196.

50 Исто, 1, 355.

Summary

Momčilo Spremić

Fightings for liberation of Smederevo (1459–1485)

The conquest of Smederevo in 1459 meant the final fall of Serbian medieval state. The Hungarian leading political circles as well as the Serbs taking refuge across the Danube and the Sava could have not accepted the fall of Serbian state. They were making plans to liberate the Smederevo fortress although it was for over a decade the starting point for Turkish intrusions in the south Hungary. Usually the leader of these campaigns was brave Smederevo Sanjakbey Ali-Bey Mihaloglu. On the other hand, Serbian despot Vuk Grgurević who was in the service of Hungarian king persistently fought for liberation of one time Serbian capital. The Christians seriously endangered Turkish Smederevo in 1476 when they held it under siege for a few months. The siege of 1481 from land and water was also in vain. Smederevo was saved by well organized Turkish defense and strong walls built by despot Djuradj Branković. It has been considered as the most important town in Serbia in the first decades of Turkish occupation. After the peace treaty between Turkish sultan and Hungarian king in 1483 there were no hopes for Christian liberation of Smederevo as the treaty did not allow changing of the frontiers.

About the Author:

Momčilo Spremić

Member of the Serbian Academy of Sciences and Arts